

Заєць В. Г.,

аспірантка кафедри української мови та методики навчання
Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОПРЕДМЕТНИХ ТА МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ДОПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

У статті розглядаються шляхи взаємопов'язаного навчання української мови засобами текстового матеріалу з навчальних дисциплін шкільного курсу. Матеріали суміжних дисциплін розвивають в учнів пізнавальний інтерес, розкривають мовні явища за умови моделювання завдань вчителем.

Ключові слова: моделювання завдань, освітній продукт, мовні явища.

Оновлення української освіти тісно пов'язане з гуманізацією школи і правомірно передбачає значне розширення міжпредметних зв'язків у навчанні. На часі питання про формування нового, інтегрованого способу мислення, характерного і необхідного для сучасної людини.

Психологами доведено, що «саме в шкільний період формується людина», і він є якісно новою сходинкою у психічному розвитку дитини, здійснюється у процесі навчальної діяльності, розвитку навичок логічного мислення [8, 616]. Потому ступінь освіченості особистості можна визначити не тільки обсягом її знань, не тільки ерудованістю у різних галузях науки, а й обсягом систематизованості та взаємопов'язаності цих знань, умінням добувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення.

Необхідність встановлення широких зв'язків між предметами людству відомо ще з часів давньогрецького філософа Платона. Уперше сформулював одну з вимог дидактики Я. А. Коменський: все, що має між собою зв'язки, повинно вивчатися у зв'язках. Пошуку методів навчання присвятив праці швейцарський педагог Й. Песталоцці. На думку вченого, у навчанні різним науковим дисциплінам варто використовувати той зв'язок, який існує між ними у природі [4, 188].

Використання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків і нині — одне зі складних методологічних завдань учителя-словесника, що потребує знань змісту програм і підручників з інших навчальних дисциплін, пошуку ефективних форм, методів уроків, моделювання цікавих завдань, що передбачає «вихід за межі власного предмета» [3, 99].

Актуальність статті визначається реалізацією концепції мовної освіти, вимогами чинної програми з української мови для 8–9 класів з поглибленим вивченням української мови [7], в яких ураховано «державний статус української мови, її суспільні функції, узятю до уваги специфіку навчального предмета, що має виразні інтегративні функції, здатність справляти різнобічний навчальний, розвивальний і виховний впливи на учнів, сприяти формуванню особистості, готової до активної, творчої діяльності в усіх сферах життя демократичного суспільства, сучасні організаційні форми, методи й технології навчання української мови, визначено стратегічні напрями (змістові лінії: мовна, мовленнєва, соціокультурна, діяльнісна) та основоположні дидактичні принципи: взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку; демократизації й гуманізації; особистої орієнтації; комунікативно-діяльнісний; органічного поєднання навчання мови й мовлення; здійснення поліфункціональності рідної мови в процесі навчання» [7, 3].

Вивчення програмового матеріалу у 8–9 класах допрофільної школи, як зазначають автори чинної програми (С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін.), доцільно організовувати з урахуванням внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, що забезпечить поглиблене розуміння мовних явищ, розширення світогляду учнів, формування в них умінь використовувати знання з інших предметів на уроках української мови. Окрім того, на сучасному етапі розвитку освіти, основна школа має поступово формувати в учнів таку компетентність — здатність до створення власного освітнього продукту, формувати пізнавальну самостійність, що в свою чергу слугуватиме виробленню в учнів уміння володіти методами наук. Розглянемо у найзагальніших рисах частину цього складного питання.

З огляду на це **метою статті** є обґрунтування необхідності врахування внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків структурних одиниць мови, які тісно пов'язані між собою, та проектування їх у практичне русло.

Теоретичною основою та методичним орієнтиром стали для нас дослідження вчених О. Біляєва, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Т. Донченко, О. Карамана, О. Караман, К. Плиско, М. Пентилюк, Л. Розило, В. Мельничайка, у працях яких розроблено підходи до вивчення української мови з урахуванням внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків.

Ми погоджуємося з думкою вченого-лінгводидакта С. О. Карамана, що забезпечити системність мовних знань в учнів можна лише «за умови належного єдиного методологічного, методичного, наукового, естетичного рівня навчання курсу мови» [3, 101]. Оскільки спільною для всіх навчальних дисциплін

шкільного курсу є такі завдання: навчити учня працювати з текстом, виділяти в ньому головне, тому інтегративні функції української мови найбільш ефективно вирішують проблему уточнення і розширення конкретних уявлень учнів про навколишню дійсність, про людину, про природу і суспільство і на їх основі — задачу формування лінгвістичних понять, умінь і навичок висловлювати думки відповідно до ситуації спілкування.

Як показує практика, ще і нині залишається проблемою учителів-словесників правильний вибір методів та прийомів для реалізації внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків на уроках мови. Спільною для всіх навчальних дисциплін поглибленого курсу мови є одна з найважливіших вимог — навчити учня працювати з текстом, що виконує різні дидактичні функції: по-перше, виконує роль основного джерела навчальної інформації; по-друге, виступає зразком реалізації певної комунікативної мети; і, по-третє, служить матеріалом для самоспостереження, засобом активізації розв'язання проблемних завдань та роботи учня.

У підручниках «Рідна мова» для 8 та 9 класів гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням української мови [9; 10] авторами для закріплення матеріалу запропоновано виконання тренувальних вправ інтеграційного характеру, подано добірку текстів для розширення світогляду учнів, і на їх основі подають лінгвістичні завдання, тим самим забезпечують систематизацію й поглиблення знань з несуміжних з мовою дисциплін, як-от: описати хід лабораторної з фізики або хімії, використовуючи речення із запропонованим початком, вписати з підручників історії, географії, фізики, хімії види складнопідрядних речень тощо.

На нашу думку, у допрофільних класах варто систематично здійснювати диференційований підхід до навчального процесу, збільшувати час на самостійну роботу учнів зі словниками, довідниками, текстами, які містять наукову, термінологічну лексику, проводити лінгвістичний аналіз наукових текстів, дослідницьку роботу та експериментальну діяльність. Варто надавати перевагу таким методам навчання, як: інформаційно-рецептивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, які найефективніше сприяють здійсненню міжпредметних зв'язків на уроках української мови [6, 23].

На наше глибоке переконання, зацікавленість у такій роботі може викликати організована вчителем робота з мовним матеріалом, дібраним із довідкової та енциклопедичної літератури, підручників літератури, історії, біології, географії, фізики, хімії, тощо, який містить цікаві відомості, що розширюють світогляд учнів і водночас виконують певну комунікативну функцію (зразок 1).

Моделювання мовних завдань до текстів слід розпочинати з систематизації та узагальнення раніше отриманих знань, як-от: визначити головні й другорядні члени речення, назвати словосполучення, вказати головне і залежне слово в них, способи зв'язку кількісних числівників з іменниками, назвати орфограми, пунктограми — це в свою чергу забезпечить реалізацію внутрішньопредметних зв'язків. Подаємо зразки завдань.

Зразок 1

- Завдання до тексту**
1. Визначте стиль тексту, тип мовлення, з'ясуйте зв'язок між окремими реченнями.
 2. Зобразіть графічними схемами речення.
 4. Поясніть граматичні зв'язки числівників з іменниками. Запишіть числівники словами.
 5. Виконайте синтаксичний розбір речень останнього абзацу.
 6. Творче завдання. Запишіть свої міркування щодо раціонального використання земельних ресурсів в Україні, використовуючи складнопідрядні речення.

ЗЕМЛЯ

Україна — одна з найбільш землезабезпечених країн світу. Про це свідчать такі цифри: у нас площа ріллі на душу населення становить 0,65 га, а, наприклад, у Європі — 0,26 га, у світі в цілому — 0,29 га.

Площа усіх сільськогосподарських угідь на душу населення в Європі дорівнює в середньому 0,43 га, а в Україні — 0,84 га. Найбільшою землезабезпеченістю характеризується Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська області, де на душу населення припадає 1,3–1,4 га орних земель.

Землі, які не передаються землекористувачам у безстрокове або довгострокове користування, утворюють державний запас земельних ресурсів.

У народній приказці мовиться таке: «Не земля родить, а руки».

В Україні втілюється політика дбайливого і раціонального використання земельних ресурсів. Однак, трапляються прикрі випадки, коли значні площі земельних ресурсів втрачаються назавжди. Причиною цього є насамперед забруднення земель різними шкідливими викидами чисельних підприємств. Завдають шкоди землям і надмірне їх розорювання, непродумані меліоративні роботи, коли вносять надлишкову кількість хімічних речовин, коли перезволожують, чи, навпаки, пересушують сільськогосподарські землі (З підручника географії).

Зразок 2

- Завдання до тексту**
1. Напишіть самодиктант.
 2. Проведіть лінгвістичний експеримент: поширте речення, використовуючи відокремлені члени речення.
 3. Творча робота. Опишіть природне явище, згадане автором тексту гімну, використовуючи різні синтаксичні конструкції.

ГІМН ВІД ГЕОГРАФА

Павло Петрович Чубинський є автором тексту українського національного гімну. Цікаво, що в цьому гімні згадано кілька географічних об'єктів. Насамперед, це головну ріку України — Дніпро, а також ріку Сян і Чорне море. Автор гімну згадує також ріку Дон, що впадає в Таганрозьку затоку Азовського моря, де пролягла частина східного кордону України з Росією. А рядки «Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці» — приклад образного порівняння, що дає підставу для пригадування утворення такого виду атмосферних опадів, як роси (*З підручника географії*).

Зразок 3

- Завдання до тексту**
1. Прочитайте текст відповідно до орфоепічних норм української мови.
 2. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 3. Запишіть слова, знявши риску. Назвіть орфограми.
 4. Творча робота. Напишіть твір-роздум за одним із афоризмів Езопа.

ЕЗОП

Езоп — давньогрецький байкар, засновник жанру байок. Про його життя не/залишилось ані/яких свідочств, лише відомо, що жив приблизно у VI ст. до н. е. у Азії (на острові Самос) і був рабом Ксафана. За свій талант та не/вичерпну дотепність Езоп отримав свободу і відправився мандрувати у Грецію. І дуже швидко прославився серед греків.

Пряма критика і гострий соціальний протест були не/безпечні, тому Езоп охоче удавався до алегорії за участю тварин. Образи Вовка, Лисиці, Ворони, Жаби, Лева, Вола та ін. допомагали висміювати пороки людей (дурість, тупість, жадібність та інш.). Його байки були в усіх на устах, письменності тоді не/було і кожен розповідав їх на свій лад, як анекдот при нагоді.

Та де/хто в байках Езопа впізнав себе. Звичайно, знайшлися «ображені», які заради помсти підклали у торбу золоту чашу, яку нібито Езоп вкрав із храму.

Езопа схопили і віддали у руки правосуддя, яке винесло вирок — або він стане рабом, або — смерть.

Езоп хотів бути вільною людиною, тому і вибрав смерть. Його скинули зі скелі.

Так виникла байка — найдавніший та найдемократичніший жанр античної літератури. А ім'я Езопа на/завжди закріпилося за байковим жанром.

З того часу як з'явилась писемність, «Езопові байки» стали записувати, вони пережили тисячоріччя і стали улюбленим жанром багатьох країн світу.

Дійшли до нашого часу цитати й афоризми Езопа:

«Не/соромся навчатися у зрілому віці: краще навчатись пізно, ніж ніколи».

«Осла і в шкірі лева по крику впізнаєш».

«Не/має нічого більш досконалого, ніж бути вільним від усіляких докорів».

«Справжній друг пізнається в біді».

«Якщо кому/не/будь повезе, не/заздри, а порадій разом, і його удача буде твоєю, а хто заздрить, той собі гірше робить» (*З енциклопедії*).

Зразок 4

- Завдання до тексту**
1. Прочитайте текст. Поясніть засоби зв'язку в ньому.
 2. Проведіть лінгвістичний експеримент: перебудуйте складнопідрядні речення на прості речення, ускладнені відокремленими членами речення. Запишіть новоутворені речення.

ПЕРШІ ІСТОРИКИ ЗЕМЛІ

Першим істориком Землі вважають Плінія Старшого (близько 23–79), який написав 37 томів «Пригодницької історії», із них 4 томи присвячені геології та мінералогії.

Після довгого застою в науці Середньовіччя, датчанин Стено (1638–1687) був першим, хто спробував роз-

гадати таємницю походження земних пластів і гір. Замолоду він здобув учений ступінь доктора медицини і зробив кілька важливих відкриттів в анатомії людини. Довгий час Стено працював лікарем у тосканського герцога в Італії. Тут він зацікавився будовою земних пластів.

Свої спостереження над землею корою Стено виклав у книзі «Про тверді витвори Землі». У ній він довів, що шаруваті гірські породи Італії відклались на дні моря. Яке колись вкривало цю країну, що нахилені пласти, з яких складаються Апеннінські гори, так само спочатку залягали горизонтально і тільки згодом були підняті і нахилені внутрішніми силами Землі.

Такими внутрішніми силами він вважав натиск лави, пари й газів, що піднімаються під час виверження вулканів.

Порівнюючи зуби і кістки пійманої в Середземному морі акули з викопаними скам'янілостями, які було видобуто з пластів гірських порід, Стено знаходив між ними велику схожість. Це підтверджувало його припущення, що на місці суші було колись море. Стено відрізняв уже осадові гірські породи, які утворились на дні морів, від застиглих кам'яних мас, які були колись розплавленими.

Твори Стено не перешкодили появі нових книжок, в яких наводились якнайбездоганніші пояснення геологічних явищ. Тільки нагромадження геологічних спостережень могло спростувати хибні думки.

Учення Стено стало популярним в Італії, особливо після того, як у 1707 р. в Егейському морі в групі вулканів Сантонін піднялися нові вулканічні острови. Воно панувало до 1770 р., коли було тимчасово забуте під впливом нових, менш правильних поглядів (*З енциклопедії*).

Отже, реалізацію внутрішньопродметних і міжпредметних зв'язків на уроках української мови в допрофільній школі забезпечить застосування методу вправ із використанням текстового матеріалу з несуміжних дисциплін, моделювання завдань, що сприятиме уникненню дублювання навчального матеріалу, створюватиме умови для успішного формування в учнів орфографічної та пунктуаційної компетенцій. Методично доцільними, як переконує практика, є самодиктанти з творчим продовженням, ефективність яких полягає у виробленні в учнів стійких орфографічних та пунктуаційних навичок систематизації їхніх знань з фонетики, лексики, граматики, а також розвитку вмінь самостійно добирати синтаксичні конструкції та художні засоби у процесі продукування текстових доповнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови / О. М. Біляєв. — К. : Рад. Школа, 1981. — 176 с.
2. Біляєв О. М. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило. — К., 1987. — 246 с.
3. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. / С. О. Караман. для студ. вищих закладів освіти. — К. : Ленвіт, 2000. — 272 с.
4. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. — Т. 2. — М. : «Педагогика», 1981. — 415 с.
5. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект) / К. М. Плиско. — Х. : Основа, 1995.
6. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. — 2-ге вид., перероб. й доп. / К. М. Плиско. — Х. : ХНПУ, 2005.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови: українська мова. 8–9 класи / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша та ін. / за ред. С. О. Карамана. — К. : Грамота, 2009. — С. 3.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2004. — 713 с.
9. Рідна мова : підруч. для 9 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови / М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман. — 2-ге вид. — К. : Освіта, 2006. — 288 с.
10. Рідна мова : підруч. для 8 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови / В. І. Тихоша, С. О. Караман ; за ред. д-ра філол. наук, проф. М. Я. Плющ. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Освіта, 2004. — 240 с.

В статье рассматриваются пути взаимосвязанного обучения украинского языка посредством текстового материала учебных дисциплин школьного курса. Материалы смежных дисциплин развивают в учащихся познавательный интерес, раскрываются языковые явления при условии моделирования заданий учителем.

In the article the ways of interconnected study of Ukrainian language with the help of text materials educational disciplines of school course are regarded. Materials of related disciplines develop in pupil's educational interest and help to discover language phenomena if a teacher simulate tasks.